

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 28ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1998

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΑΓΑΠΗΤΟΥ Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗ

ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΕΤΕΙΟ ΤΗΣ 28ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ Κ. ΑΓΑΠΗΤΟΥ Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗ

Ἄξιότιμοι Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ἄξιότιμοι Κύριοι συνάδελφοι,

Εἴμαστε κοντὰ πρὸς τὴν συμπλήρωση τοῦ αἵωνα μας, ὁ ὁποῖος ἐπεφύλασσε μεγάλες ἐπιτυχίες καὶ μεγάλες ἀτυχίες στοὺς Ἕλληνας ποὺ ἀνδρώθηκαν μέσα σ' αὐτόν: Οἱ ἔνδοξοι Βαλκανικοὶ ἀγῶνες, ποὺ προοιωνίζονταν τὴν ἀποικατάσταση τῆς μεγάλης ἐθνικῆς ἐνότητας, κατέληξαν στὴν Μικρασιατικὴ καταστροφή. Οἱ ἀπόηχοι τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου στὴν Εὐρώπη ἐνέπλεξαν τὴν φασιστικὴ τότε Ἰταλία στὴν Βαλκανικὴ, μὲ κορυφαῖο γεγονός τὴν ἐπίθεσή της ἐναντίον τῆς πατρίδας μας, καὶ τὸν θανάσιμο κίνδυνο ὑποδούλωσής της.

Τὸ ἱστορικὸ ΟΧΙ σφράγισε μὲ τὴν λακωνικότητα, ἀποφασιστικότητα καὶ τὴν ἀνέλπιστη ἐπιτυχία του τὴν ἀντίσταση ὀλόκληρου τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἔτσι ὥστε νὰ ἔχη ἀποκτήσει τὸ δικαίωμα τοῦ ἐπίσημου πανηγυρισμοῦ του σὲ κάθε εορταστικὴ ἐπέτειο.

Τὸν πανηγυρικὸ τῆς ἡμέρας θὰ ἐκφωνήσῃ μετ' ἀπόφαση τῆς Συγκλήτου ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἐμμανουὴλ Ρούκουνας, τὸν ὁποῖον παρακαλῶ νὰ μὲ διαδεχθῆ σὸ βῆμα.

Η ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ ΣΤΑ ΠΡΟΘΥΡΑ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΚΟΥ Κ. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΥΚΟΥΝΑ

Μακαριώτατε,

Κύριε πρόεδρε τοῦ Ἀρείου Πάγου,

Κύριε πρύτανη τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν,

Κύριε πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν,

Κυρίες καὶ Κύριοι.

1. Ἡ ἐθνικὴ ἐπέτειος μᾶς συγκεντρώνει πάντοτε γιὰ νὰ ἀναφερθοῦμε στὰ σπουδαῖα γεγονότα τοῦ παρελθόντος, νὰ τιμήσουμε ὅλους ἐκείνους καὶ ἐκεῖνες πού ἔδωσαν τὴ ζωὴ τους γιὰ τὴν ἐλευθερίᾳ τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ στοχασθοῦμε ἂν καὶ πῶς ἀνταποκριθώμαστε σήμερα, ἐν καιρῷ εἰρήνης, ὅπως ἀνταποκριθῆκαν ἐκεῖνοι, ἐν καιρῷ πολέμου, στὸ χρέος τοῦ συνειδητοῦ πολίτη ἀπέναντι στὴν πατρίδα.

Οἱ θυσίες γιὰ τὴν ἐλευθερίᾳ καὶ οἱ προσδοκίες γιὰ τὸ μέλλον ἀποτελοῦν στοιχεῖα τῆς μεγάλης ἐλπίδας γιὰ παγκόσμια εἰρήνη, ἀδελφσύνη καὶ προκοπή, ἡ ὁποία, ἔστω καὶ ἂν μερικὲς φορὲς διαψεύδεται, ἐπανερχεται ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ. Γιὰ ἄλλους δὲν πραγματοποιεῖται καὶ γιὰ ἄλλους δικαιώνεται σταδιακά.

2. Ὁ δεῦτερος παγκόσμιος πόλεμος ἐξαπλώθηκε μεταξὺ τοῦ 1939 καὶ τοῦ 1945 σὲ ὀλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα. Ὁ πλανήτης μας κατέστη θέατρο τοῦ πολέμου μὲ πρωτοφανῆ ἐπέκταση τοῦ πεδίου τῆς μάχης, μὲ τουλάχιστο 50 ἑκατομμύρια νεκρούς, πολὺ περισσότερους τραυματίες καὶ ἀναπήρους καὶ μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν θυμάτων ἦταν ἄμαχοι. Ποτὲ ἄλλοτε ὁ πόλεμος δὲν ἔφθασε σὲ καταστάσεις πού νὰ ξεπερνοῦν κάθε φαντασία, ἀπὸ τὸ φυλετικὸ ἔγκλημα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητας ὡς τὴ χρησιμοποίησις τοῦ πυρηνικοῦ ὅπλου.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ λαοὶ σὲ μερικὲς περιπτώσεις δὲν ἐνημερώθηκαν ἢ ἐνημερώθηκαν ἐσφαλμένα γιὰ τοὺς λόγους πού ὀδήγησαν σ' ἐκείνη τὴν πολεμικὴ ἀναμέτρηση. Γιὰ τὸν λαὸ μας ἡ συμμετοχὴ στὸν κοινὸ ἀγῶνα κατὰ τοῦ φασισμοῦ καὶ τοῦ ναζισμοῦ εἶχε σαφέστατο στόχο, τὴ διαφύλαξιν καὶ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἑλευθερίας του.

Εἶναι ὅμως χρήσιμο, πέρα ἀπὸ τὴν ἐκτιμήσιν τῶν πολεμικῶν γεγονότων καὶ μὲ ὅλη τὴν εὐγνωμοσύνη καὶ τὸ σεβασμὸ πρὸς τοὺς μαχητὲς τοῦ Ἀγῶνα, νὰ ἀναφερόμαστε καὶ στὸ ρόλο πού ἔπαιξε ἡ διπλωματία, δηλαδὴ ἡ χάραξιν καὶ ἡ ἐκτέλεσιν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, κατὰ τὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ τέλους τοῦ πρώτου καὶ τῆς ἐκρήξεως τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου.

3. Κάθε φορά που ἡ ἀνθρωπότητα βγαίνει ἀπὸ μιὰ βαθιὰ κρίση γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀναζήτηση μιᾶς «νέας διπλωματίας». Ὁ ὅρος *νέα διπλωματία* χρησιμοποιήθηκε κατὰ κόρον κατὰ τὸν μεσοπόλεμο (1920-1939) καὶ ἀναφέρεται σὲ πολλὰ ἐπίπεδα ἐνεργειῶν. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἐπειδὴ ὅλοι ἤθελαν νὰ ἀποδείξουν μὲ πάσης φύσεως ἐγγράφα ὅτι γιὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο *ἔφταιγαν οἱ ἄλλοι καὶ ὅτι ἡ δική τους ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ὑπῆρξε ἄψογη πρὶν καὶ κατὰ τὴ διάρκειά ἐκείνου τοῦ πολέμου*, δυτικοί, κεντροευρωπαϊοὶ καὶ σοβιετικοὶ ἔβαλλαν κατὰ τῆς μυστικῆς διπλωματίας. «Ὅλοι συμφωνοῦσαν πῶς ἔπρεπε τώρα νὰ σπάσει πιά τὸ κλειστὸ κύκλωμα ἀνακτοβουλιῶν, μυστικῶν ὑπηρεσιῶν, στρατιωτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ὀλιγαρχίας, μὲ τὴν υἱοθέτηση τοῦ συνθήματος τῶν Ἀμερικανῶν «Open Covenants, Openly Arrived at». Περαιτέρω, γιὰ τοὺς δυτικούς ἡ *νέα διπλωματία* συνεπαγόταν *περισσότερο δημοκρατικὸ ἔλεγχο*, ἐνῶ σὲ ὅλα τὰ κράτη ἐπικρατοῦσε ἡ πεποίθηση ὅτι ὁ νεωτερισμὸς θὰ ἀναδυόταν ἀπὸ τοὺς θεσμοὺς τῆς συλλογικῆς ἀσφάλειας, τῶν ἐγγυήσεων καὶ τῆς εἰρηνικῆς ἐπιλύσεως τῶν διεθνῶν διαφορῶν ἀν μὴ καὶ τοῦ ἀφοπλισμοῦ, ὅπως ἐπέρεσβευε ὁ νεοπαγῆς διεθνῆς ὀργανισμὸς τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. Ὡς πρὸς τὴ διαφάνεια ὅμως, αὐτὴ εἶχε καὶ ἔχει ὅρια, γιὰτὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κοινοποιοῦνται ἀδιακρίτως καὶ ἀνὰ πᾶσα φάση τῶν μεταξὺ τῶν κυβερνήσεων ἐπαφῶν τὰ δεδομένα μιᾶς συγκεκριμένης καταστάσεως γιὰ νὰ σχηματίζουν οἱ πάντες ἔγκυρη ἢ μὴ ἄποψη. Ὅπως ἔγραψε ἓνας ἱστορικός, δημοκρατικὴ διπλωματία δὲν σημαίνει παρακολούθηση τῆς διαπραγματεύσεως ἀπὸ ἄσχετα πρόσωπα. Εἶναι, συνεχίζει, *σὰ νὰ ζητᾶς ἀπὸ ἓνα μυθιστοριογράφου, κατὰ τὴ διάρκειά τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου του, νὰ σοῦ πεῖ τί θὰ γίνεῖ στὸ τέλος. Ἡ δημοκρατία στὴν ἄσκηση τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, δηλαδὴ ἡ διαφάνεια καὶ ὁ ἔλεγχος, ἐξασφαλίζεται ὅταν ἡ διπλωματία ἀσκειῖται στὸ πλαίσιο τῶν συντεταγμένων ἐξουσιῶν τῆς πολιτείας καὶ ὄχι κατὰ τρόπο ἀγοραῖο.*

4. Κατ' ἄλλους, ἡ *νέα διπλωματία* θὰ ἔπρεπε νὰ περικλείει περισσότερη ἐντιμότητα καὶ νομικὲς δεσμεύσεις στὶς διεθνεῖς σχέσεις. Πρέπει ὅμως νὰ τονίσουμε πόσο δύσκολο ἦταν τότε, στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα μας, ἀλλὰ εἶναι καὶ σήμερα, στὴν τελευταία δεκαετία του, τὸ νὰ ἀκοεῖται ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ἐνὸς κράτους μὲ τὴν ἀπαραίτητη διαφάνεια, ὅταν ἄλλα κράτη, λόγω τοῦ ἐσωτερικοῦ τους καθεστώτος ποὺ δὲν εἶναι δημοκρατικὸ, δὲν ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴν κοινὴ γνώμη, δὲν ἔχουν θεσμοὺς ἐλέγχου καὶ κινοῦνται στὸ σκοτάδι. Σὲ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ὁ κίνδυνος γιὰ τὰ δημοκρατικὰ κράτη ἦταν καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι μέγας.

Βέβαια κατὰ καιροὺς ὑπῆρξε ἐλπίδα πολιτικοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ ὀλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητος μέσω τῆς διπλωματίας. Αὐτὴ ἡ ἐκδοχὴ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι καὶ σήμερα ἀμφισβητήσιμη.

5. Ἀπὸ τεχνικὴ ἄποψη, χαρακτηριστικὸ τῆς διπλωματίας τοῦ μεσοπολέμου ὑπῆρξε ἡ ἔκτοτε συνεχῶς διοικούμενη πρακτικὴ τῶν συναντήσεων («ὕψηλοῦ ἐπιπέδου»), τῆς ἄμεσης προσωπικῆς ἐπαφῆς τῶν ἀρχηγῶν τῶν κυβερνήσεων μὲ τὸ τηλέφωνο, ἢ χάρη στὸν σιδηρόδρομο καὶ τὸ ἀεροπλάνο (Austin Chamberlain, Aristide Briand, Gustav Stresemann στὴ Γενεύη, Louis Bartou μὲ τὸ Σοβιετικὸ ὁμόλογό του Maxim Litvinov, Benito Mussolini μὲ τὸν Adolf Hitler, Neville Chamberlain μὲ τὸν Hitler) καὶ Ἀγγλων, Γάλλων, Γερμανῶν καὶ Ἰταλῶν στὴν συνδιάσκεψη τοῦ Μονάχου. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀξία τῆς προσωπικῆς ἐπαφῆς ἔχει τὰ ὄριά της, διότι διπλωματία σημαίνει κατεξοχὴν συζήτηση καὶ διαπραγματεύση, ἐνῶ οἱ πολιτικοὶ ἡγέτες ἀπὸ ματαιοδοξία, ἢ πρὸς δημιουργία ἐντυπώσεων, ἤθελαν νὰ καθίσταται γνωστὸν πὼς ὅταν ὅλα περοῦν ἀπὸ τὸ χέρι τους εἶναι ταχεῖα καὶ ἐπιτυχῆς ἢ ἐπίλυση τῶν προβλημάτων. Ἐτσι συχνὰ ἀγνοήθηκαν οἱ διπλωματικὲς ὑπηρεσίες, τόσο στὴ χιτλερικὴ Γερμανία ὅσο καὶ στὸ Λονδίνο καὶ τὸ Παρίσι. Ὑπῆρξε μάλιστα ἀνάμιξη καὶ μὴ διπλωματικῶν παραγόντων στὴν ἄσκηση τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, τραπεζικῶν, φίλων τῶν Πρωθυπουργῶν, κλπ. μὲ κωμικοτραγικὰ ἀποτελέσματα. Κατὰ γενικὴ λοιπὸν ἐκτίμησιν ἡ νέα τεχνολογία δὲν ἀνέτρεψε τὴν παλαιὰ νοοτροπία.

Ὡς πρὸς τὴ διαπραγματεύση, ὁ μὲν Mussolini ἀρέσκετο σὲ μεγαλοστομία, ἐνῶ ὁ Hitler, πού σπάνια συζητοῦσε μὲ πρέσβεις, ἐπιδιδύταν κυρίως σὲ μονολόγους ὅταν συνέβαινε νὰ δεχθεῖ τοὺς ξένους ἀπεσταλμένους.

Ἐδῶ πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι ὁ Hitler εἶχε τὸ πλεονέκτημα τῶν δικτατόρων νὰ γνωρίζει μὲν τίς ἀδυναμίες τῶν ἀντιπάλων του, ἀλλὰ νὰ τοὺς ἀφήνει πάντα στὴν ἀβεβαιότητα ὡς πρὸς τὸ ἐπόμενο βῆμα του.

6. Ἡ περίοδος τοῦ μεσοπολέμου χαρακτηρίζεται ἀπὸ νοοτροπίες στενῶν ἐδαφικῶν διεκδικήσεων στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο, ἀπὸ αἰτήματα βασιζόμενα στὴν ἐπιχειρηματολογία ὅτι «οἱ διακανονισμοὶ τῆς εἰρήνης δημιουργοῦν μειονότητες ἀπὸ τὴ λάθος πλευρὰ τῶν συνόρων» (ἐνῶ, ὅπως ξέρουμε, ὅλες οἱ χαράξεις συνόρων δημιουργοῦν ἐκατέρωθεν ζητήματα μειονοτήτων), ὅτι οἱ διακανονισμοὶ τῆς εἰρήνης ἐδέσμευαν ὑπερμέτρως τὰ ἠττημένα κράτη, ὅλα δὲ αὐτὰ μέσα σὲ πλήρη σύγχυσις ὡς πρὸς τίς στρατιωτικὲς δυνατότητες τῶν πρωταγωνιστριῶν δυνάμεων, ἰδίως μετὰ τὸ 1935.

7. Ἐξάλλου, ἡ διπλωματία τοῦ μεσοπολέμου ἀγνόησε δύο θεμελιώδεις παράγοντες τῆς δημόσιας ζωῆς, τὴν ἀποικιοκρατία καὶ τίς διεθνεῖς οικονομικὲς σχέσεις. Ὁ πρῶτος παράγων ἐξερράγη μὲ τὴ μορφή τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ἀποικιακῶν λαῶν μετὰ τὸ δεύτερο παγκόσμιον πόλεμον, ὁ δὲ ἄλλος, ἐκεῖνος τῆς ἄρρυθμης διεθνούς οικονομίας καὶ νομισματικῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἀνισῆς ἀναπτύξεως, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελεῖ σοβαρὸν ἠφαίστειο στὰ ἔγκατα τῆς κρατικῆς κυριαρχίας καὶ ἀπειλεῖ τὴ διεθνή κοινότητα.

8. Ἡ πολυμερῆς διπλωματία στὸ πλαίσιο τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν γρήγορα ἔδειξε τίς ἀδυναμίες της, εἴτε ἐπειδὴ ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν δὲν ἀπεικονίζε τὴν ἀληθινὴ εἰκόνα τοῦ κόσμου μὲ τὴν ἀπουσία τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, τὴν εἴσοδο καὶ ἔξοδο τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως καὶ τὴν ἀποπομπὴ τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἰαπωνίας, εἴτε ἐπειδὴ ἀπέτυχε στὴ λειτουργία τῶν μηχανισμῶν συλλογικῆς ἀσφάλειας καὶ διεθνῶν κυρώσεων.

Τὸ πρόβλημα τῆς συλλογικῆς ἀσφάλειας ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερα νὰ εἶναι ὀξύτατο. Ἐμφανίζεται δὲ μὲ κάποια μορφή ἐπιλεκτικῆς νομιμότητας, ἀνάλογα μὲ τὸ ποῖον ὑποστηρίζει καὶ ποῖον ἀγνοεῖ ὀρισμένη μεγάλη δύναμη.

Σὲ σχέση τώρα πρὸς τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωσι, οἱ δυτικοὶ μιλοῦσαν περὶ «μυστηριώδους καὶ αἰνιγματικῆς διπλωματίας». Καὶ ὅμως ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωσι, προσχώρησε ἤδη κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1920 στὴν ἰδέα τῆς συλλογικῆς ἀσφάλειας καὶ γιὰ ἓνα χρονικὸ διάστημα συμπορεύθηκε μὲ αὐτήν, ἀλλὰ τὸ σφάλμα τῶν δυτικῶν ἦταν ὅτι ἀντὶ νὰ διαπραγματευθοῦν μὲ τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωσι ἀπέναντι στὴ Γερμανία, συνέχισαν ἕως τὸ 1938 νὰ διαπραγματεύονται μὲ τὸν Hitler, ὅποτε ἡ σοβιετικὴ διπλωματία ὑποστήριξε πὼς οἱ καπιταλιστικὲς δυνάμεις ὕφαιναν συνωμοσίαν ἐναντίον της καὶ ἔτσι δικαιολόγησε τὴ συμφωνία Ribbentrop-Μολότοφ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1939.

9. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ στάση τῶν δυτικῶν μετὰ τὴν οἰκονομικὴ κρίση τοῦ 1929, ἔπου ὁ καθένας δημιούργησε τὴ δική του Ζώνη, δολαρίου, στερλίνας ἢ φράγκου, κατέστησε σαφές ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἐλπίδες ἀλληλεγγύης στοὺς μηχανισμοὺς τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας καὶ ἀποξένωσε ἀκόμη περισσότερο τὴ Γερμανία ἀπὸ μίαν δυνατὸτητα συγκερασμοῦ.

10. Ἡ διεθνὴς ζωὴ ὑποβάλλεται στὴν ὑπνωτικὴ ἐπίδραση διαφόρων λέξεων. Μιλῆσαμε ἤδη γιὰ τοὺς ἐκλυστικοὺς ὅρους «συλλογικὴ ἀσφάλεια», «ἀφοπλισμός», «εἰρηνικὴ ἐπίλυση τῶν διεθνῶν διαφορῶν», ποὺ χρησιμοποιήθηκαν κατὰ κόρον ἀπὸ τὴ διπλωματία τοῦ μεσοπολέμου. Οἱ ὅροι αὐτοὶ παραμένουν ἐκλυστικοὶ ἕως σήμερα. Ἀλλάζουν βέβαια τὰ δεδομένα καὶ ὀρισμένες πτυχές τους ἀποκαλύπτονται ἀνεργοὶ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου. Ἀλλὰ ἓνας ὅρος ποὺ ξεκίνησε φυσιολογικὰ καὶ κατέληξε ἀνωμάλως νὰ σημαίνει προδοσία, ἦταν ὁ κατευνασμός (Appeasement). Μὲ τὸν ὅρο αὐτὸ ἄλλοτε καταβλήθηκε κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1920 προσπάθεια νὰ ἐξευρεθοῦν μέσα ἀπὸ συμβατικὰς ρυθμίσεις λύσεις τῶν προβλημάτων (αὐτὸ πνεῦμα τοῦ Λοκάρνου) ὅπως ἔλεγαν τότε) καὶ ἄλλοτε στοιχειοθετήθηκε ἡ ἄνευ ὅρων παράδοση τῶν Βρετανῶν καὶ τῶν Γάλλων στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ Hitler, ὅπως συνέβη μὲ τὴ Συμφωνία τοῦ Μονάχου τὸ 1938, ἡ ὁποία ὀδήγησε στὴ διάλυση τῆς Τσεχοσλοβακίας. Ἀλλὰ ὁ κατευνασμός μόνος του δὲν εἶναι παραγωγικός. Ἀπαιτεῖται παραλλήλως καὶ διατήρηση τῆς στρατιωτικῆς ἰσορροπίας μεταξὺ τῶν ἀντιπαρατιθεμένων δυνά-

μεων. Τέτοια Ισορροπία δὲν ὑπῆρξε κατὰ τὸ μεσοπόλεμο. Χαρακτηριστικο μάλιστα εἶναι ὅτι ἡ Γαλλία ἐπεζήτησε ἀνεπιτυχῶς (γιὰ νὰ πλευροκοπήσει τὴ Γερμανία) ἐναλλακτικὰς λύσεις στὶς διάφορες συμφωνίες ἐγγυήσεως πὺν συνῆψε μὲ τὰ κράτη τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης.

11. Πενήντα χρόνια ἀργότερα, ἕνας ἄλλος μυθικός ὄρος, ἡ ὕφεση (Détente) κυριάρχησε τῆς διεθνούς ζωῆς στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1970 μὲ τὴν Τελικὴ Πράξη τοῦ Ἐλσίνκι καί, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι δὲν εἶχε θεσμικὴ στήριξη, ἡ ὕφεση λειτούργησε προσαρμοστικὰ ὡς πρὸς τὴ νέα πραγματικότητα τῶν σχέσεων Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως καὶ δρομολόγησε τὶς σπουδαῖες ἐξελίξεις πὺν ζοῦμε σήμερα στὴν παγκόσμια πολιτικὴ. Τὸ τονίζω αὐτὸ γιὰ νὰ μὴ νομισθεῖ ὅτι χωρὶς θεσμικὸ πλαίσιο δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρξουν λύσεις στὰ παγκόσμια προβλήματα, ἀφοῦ καὶ σήμερα τὸ θεσμικὸ πλαίσιο εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἐλλιπέστατο καὶ μὴ ἀποτελεσματικό. Ἡ διατήρηση ὅμως στρατιωτικῶν Ισορροπιῶν μεταξὺ τῶν κυριωτέρων δυνάμεων (αὐτὸ πὺν σήμερα ἀποκαλοῦμε «ἀποτροπὴ» - Deterrence- καὶ δὲν εἶναι καθόλου νέο, ἀφοῦ τὸ ἀναλύει πρῶτος ὁ Θουκυδίδης) ἀποτελέσει προϋπόθεση γιὰ νὰ δρομολογηθεῖ ἡ διαδικασία τῆς ὕφεσεως κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1970. Αὐτὸ ὅμως δὲν συνέβη κατὰ τὸν μεσοπόλεμο. Ἀκόμη χειρότερο, οἱ δυτικοὶ δὲν ἀξιολόγησαν τὸ γεγονός ὅτι μετὰ τὸ 1935 καὶ τὴν κατάληψη τῆς Ρηνανίας ἀπὸ τὴ Γερμανία οἱ εὐρωπαϊκὲς κοινοβουλευτικὲς δημοκρατίες μόνες, ἦταν ἀδύνατο νὰ καταβάλουν στρατιωτικὰ τὴ Γερμανία καὶ τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωσὴ ἐνδεχομένως ἐνωμένες, καὶ ὅτι τὸ βᾶρος τῆς προσεγγίσεως ἔπρεπε νὰ δοθεῖ πρὸς τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωσὴ. Ὁ Winston Churchill, στὴν ἀντιπολίτευση ἕως τὸ 1939, εἶχε ὑποστηρίξει τὴν προσέγγιση πρὸς τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωσὴ ἀλλὰ δὲν εἰσακούσθηκε.

12. Ἐπικρατεῖ ἐπίσης ἡ ἀποψη, ὅτι ὁ μεσοπόλεμος ὑπῆρξε μίᾳ ἀπελπισμένη πορεία τῆς διπλωματίας πρὸς τὸν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Ὅτι ἡ διπλωματία ἦταν δεσμευμένη ἀπὸ τοὺς διακανονισμοὺς τοῦ πρώτου πολέμου καὶ δὲν εἶχε πραγματικὰ περιθώρια δράσεως. Ἀλλὰ μίᾳ τέτοια ντετερμινιστικὴ ἀποψη θὰ ἔπρεπε νὰ ποῦμε ὅτι καὶ ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος ἦταν ἀναπόφευκτος, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἀλλωστε, ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Ἰαπωνία ὑπῆρξαν τότε σύμμαχοι τῶν νικητριῶν δυνάμεων. Τὰ ἐρωτήματα ἦταν τί ἤθελαν οἱ Ἄγγλοι καὶ Γάλλοι, οἱ ὁποῖοι σχεδὸν ποτὲ δὲν συμφώνησαν μεταξὺ τους ὡς πρὸς τοὺς στόχους τῆς πολιτικῆς τους ἀπέναντι στὴ Γερμανία, καὶ οἱ Ἐνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς πὺν γρήγορα παραιτήθηκαν ἀπὸ τὶς διπλωματικὲς τους εὐθύνες στὸν κόσμον καὶ περιορίσθηκαν σὲ μᾶλλον ἀφελεῖς κινήσεις στὴν Ἀπὸ Ἀνατολή. Ὁ δὲ ἀμερικανικός νόμος «περὶ δανεισμοῦ καὶ ἐκμισθώσεως» τοῦ 1940 (πρὸς τὴ Βρετανία καὶ τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωσὴ) δὲν ἀναιρεῖ αὐτὴ τὴν ἐκτίμησι.

13. 'Αναπάντητο ἐξάλλου παραμένει τὸ βασικὸ ἐρώτημα γιατί ἡ Δύση δὲν στήριξε τὴ δημοκρατία τῆς Βαϊμάρης ἀμέσως μόλις ἀνέλαβε τὴν προεδρία ὁ *Friderich Ebert*, οὔτε τὶς γενικότερες διαδικασίες ἐκδημοκρατισμοῦ τῆς Γερμανίας κατὰ τὰ ἔτη 1921-1933 ὥστε ἡ χώρα αὐτὴ νὰ πορευθεῖ φυσιολογικά ὡς σημαντικὴ δύναμη τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης πράγμα πού, παρ' ὅλες τὶς περὶ ἀντιθέτου ἀπόψεις, δὲν τῆς ἀμφισβητοῦσαν οἱ διακανονισμοὶ τῶν Βερσαλλιῶν. Ἀντίθετα, οἱ δυτικοὶ ἀνέχθησαν τὴν ἄνοδο στὴν ἐξουσία μιᾶς, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Διεθνοῦς Δικαστηρίου τῆς Νυρεμβέργης (1946), «συμμορίας κακοποιῶν», τὴν ἰσχὴν τῆς ὁποίας ὑποβάθμισαν.

14. Βέβαια, ἡ στάση τῶν δυτικῶν ἀπέναντι στὴ Γερμανία δὲν μπορεῖ νὰ ἐξετασθεῖ μονοσήμαντα γιὰ ὁλόκληρη τὴν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου. Ἄλλη ἦταν ἡ πορεία τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὴ λήξη τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου ἕως τὴν ἄνοδο τοῦ ναζισμοῦ καὶ ἄλλη ἀπὸ τὸ 1933 ἕως τὴν καταστροφή.

Ἔτσι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ στάση τῆς Βρεταννίας καὶ τῆς Γαλλίας ἀλλὰ καὶ τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν ἀπέναντι στὴ μεταπολεμικὴ Γερμανία, οἱ ἀνυπότακτοι ἀναζητοῦν καὶ τὸ πότε ἔπρεπε ἡ Δύση νὰ πεῖ τὸ "Ὀχι στὸν Hitler.

Τὸ εἶπε μόνο λίγες μέρες πρὶν καταληφθεῖ ἡ Πολωνία, τὸ 1939. Οἱ δὲ Ἑνωμένες Πολιτεῖες εἰσῆλθαν στὸν πόλεμο ἐναντίον τοῦ φασισμοῦ καὶ τοῦ ναζισμοῦ μόνο ὅταν τοὺς κήρυξε τὸν πόλεμο ἡ Γερμανία στὶς 11 Δεκεμβρίου τοῦ 1941.

15. Ἐπανερχόμενοι στὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Γερμανίας πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι οἱ ἀναθεωρητὲς ἱστορικοὶ ἔχουν πολλαπλῶς ἐξετάσει τὶς θέσεις τοῦ Hitler ἀπέναντι στὴ Σοβιετικὴ Ἑνωσῆ. Οἱ κινήσεις του ἀπέναντί της ἦταν κινήσεις τακτικῆς, ἀφοῦ θεωροῦσε τὸν κομμουνισμό ὡς τὸν τελικὸ του ἀντίπαλο. Γιὰ δὲ τὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖες πίστευε ὅτι αὐτὲς δὲν θὰ ἀναμιγνύονταν στὸν πόλεμο καὶ ὅτι ἡ ὥρα τῆς ἀναμετρήσεως μαζί τους θὰ ἐρχόταν μετὰ τὴ διάλυση τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι αὐτὴ ἡ ὑπνωτικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, ὅπως τὴν ἀποκαλοῦσε ὁ ἴδιος ὁ θεμελιωτὴς τοῦ ναζισμοῦ, πού βασιζόταν σὲ ἀποκρουστικὰ ἰδεολογικὰ καὶ ρατσιστικὰ κριτήρια, ὁδήγησε πρὸς τὴν καταστροφὴ τοῦ πολέμου, ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης ἀληθὲς ὅτι ἡ δυτικὴ διπλωματία ἀπὸ τὸ 1920 καὶ ἐπιθεῖν ἐπῆρξε καιροσκοπικὴ, δὲν ἐδημιούργησε τὰ ἀνάλογα πολιτικὰ ἀναχώματα στὴν εὐρωπαϊκὴ περιοχὴ καὶ ἔτσι, ἄλλοτε μὲν ἡ προσωπικὴ διπλωματία κατίσχυσε τῆς παραδοσιακῆς διπλωματίας ὡς ὑπεύθυνος χειριστῆς τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ ἄλλοτε ἡ συλλογικὴ διπλωματία, ἀνεπαρκῶς καὶ συνεχῶς μεταβαλλόμενη, δὲν ἀνταποκρίθηκε στὶς προσδοκίες τῶν λαῶν.

16. Ὁ φασισμὸς ὡς πολιτικὸ πρόγραμμα ἐγκαθιδρύθηκε στὴν Ἰταλία τὸ 1923, δηλαδὴ δέκα χρόνια πρὶν τὴν κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν Hitler στὴ Γερμανία. Μεταξὺ τῶν πολλῶν λόγων πού ὁδήγησαν στὸ φασιστικὸ φαινόμενο ἦταν καὶ ἡ ἐπί-

κλήση παλαιῶν ἐθνικιστικῶν ὀραμάτων καὶ τὸ αἶσθημα ὅτι ἡ Ἰταλία δὲν ἰκανοποιήθηκε γιὰ τὴ συμβολή της στὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον.

Ἡ ἐξωτερικὴ λοιπὸν πολιτικὴ τῆς Ἰταλίας εἶχε ὡς κύριον στόχον τὴν ἀναζήτηση ἄλλων κρατῶν ποῦ ἀπέβλεπαν στὴν ἀναθεώρηση τῶν συνθηκῶν εἰρήνης καὶ συγχρόνως τὴ δημιουργία ζωνῶν ἐπιρροῆς στὰ Βαλκάνια καὶ τὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο.

17. Λαμβανομένης ὑπόψης τῆς πολιτικῆς καταστάσεως στὴν Εὐρώπη, ἡ δὲ πλωματία τῆς Ρώμης θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς διπλωματία τοῦ ἐκκρεμοῦς. Ἔτσι, ἡ πολιτικὴ δημιουργία μετώπου ἀναθεωρητικῶν κρατῶν ἀκολούθηθηκε ἀπὸ τὸν Mussolini στὴ δεκαετία τοῦ 1920 μὲ συγκεκριμένες προτάσεις πρὸς τὸν Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν τῆς Γερμανίας Gustav Stresemann. Δὲν βρῆκε σαφὴ ἀνταπόκριση καὶ μάλιστα, ὅταν μὲ τὴν ἄνοδο τοῦ Hitler ἀπειλήθηκε ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Αὐστρίας, ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε σ' ἐκείνη τὴ φάση «ἀδιαπραγμάτετο ζήτημα» γιὰ τὴν Ἰταλία, ὁ Mussolini κινήθηκε στὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ ἐκκρεμοῦς καὶ δραστηριοποιήθηκε μὲ τοὺς Βρεταννοὺς καὶ τοὺς Γάλλους στὴ συνδιάσκεψη τῆς Stresa τὸ 1935. Ὅταν ὅμως μετὰ τὴν ἰταλικὴ ἐπίθεση κατὰ τῆς Αἰθιοπίας οἱ δυτικοὶ τὸν πίεσαν νὰ συνταχθεῖ πρὸς τὴ νομιμότητα, αὐτὸς μετακινήθηκε πρὸς τὸ ἄλλο ἄκρον καὶ ἀναζήτησε τὴ συνδρομὴ τῶν κεντρικῶν δυνάμεων μετέχοντας, μὲ Γερμανία καὶ Ἰαπωνία, στὸ Σύμφωνο ἀντι-Κομμιντέρν (1936).

Οἱ Βρεταννοὶ ὅμως καὶ οἱ Γάλλοι δὲν ποίθησαν καὶ ἐξακολούθησαν τὴν προσπάθεια προσελκύσεως τῆς Ἰταλίας μὲ διαφορὰς, ταπεινωτικὰς γιὰ τὴ διεθνή νομιμότητα καὶ ἠθικὰς προτάσεις, ὡς τὴν τελικὴ ἐντάξιν τῆς Ἰταλίας στὸν Ἀξονα στὶς 22 Μαΐου 1939.

18. Στὴν Ἀπὸ Ἀνατολὴ οἱ πρωτοβουλίες ἀφέθηκαν στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς. Καὶ ναὶ μὲν ὑπῆρξε πολιτικῆς φύσεως ἀντίδραση ὑπὲρ τῆς Κίνας στὴν κατάληψιν τῆς Μαντσουρίας ἀπὸ τοὺς Ἰάπωνες. Μάλιστα τὸ δόγμα Stimson ἔχει σήμερα γενικευθεῖ, ἀφορᾷ δὲ καὶ τὴν παράνομη κατοχὴ τῆς Κύπρου ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἀλλὰ, παρὰ τὶς ἐλαφρὲς καὶ διστακτικὰς κυρώσεις δὲν ὑπῆρξε σθεναρὴ ἀντιμετώπιση τοῦ συνεχῶς διογκούμενου ἐπεκτατισμοῦ τῆς Ἰαπωνίας μὲ τὸ ἀλαζονικὸ της σχέδιον περὶ Σφαίρας Συνευδαιμονίας τῆς Εὐρύτερης Ἀνατολικῆς Ἀσίας ἕως τὴν αὐγὴ τῆς 8ης Δεκεμβρίου 1941 καὶ τὴν καταστροφὴ τοῦ Ἀμερικανικοῦ στόλου στὸ Pearl Harbour.

19. Ἀλλὰ ἐνῶ ὁ μεσοπόλεμος χαρακτηρίζεται στὸ πεδίον τῆς ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς ἀπὸ τόσες ἀδυναμίαι, ἀνακολουθίαι καὶ συμφορὰς, παρατηρεῖται διάστασις, ἐντυπωσιακὴ καὶ γιὰ μερικὸς ἀνεξήγητη, γιὰ ἄλλους ὄχι, μεταξὺ πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς. Νὰ μᾶς ἐπιτραπεῖ ἐδῶ μιὰ σύντομη παρέμβασις

για να υπενθυμίσουμε ότι, κατά την περίοδο εκείνη, κατά την οποία τὰ φέδια τοῦ δλοκληρωτισμοῦ ἔζωναν τὴν Εὐρώπη, ἀναδεικνυόταν ἐκθαμβωτικὴ ἢ παρουσία τῆς ἐπιστήμης, τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν. Οἱ σπουδαῖες τεχνολογικὲς καὶ κοινωνικὲς μεταβολὲς ἐκφράσθηκαν μὲ γόνιμες ἀμφισβητήσεις, νέες ἀξιολογήσεις τῶν θεσμῶν, ἀναλύσεις τῆς προσωπικότητος καὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. μέσα σὲ ἓνα ραγδαῖα ἐξελισσόμενο περιβάλλον. Στις θετικὲς ἐπιστῆμες θυμίζουμε τοὺς Albert Einstein, Max Planck, Enrico Fermi, Alexander Fleming, στὴν ψυχανάλυση καὶ τὴν κλινικὴ ψυχιατρικὴ τοὺς Sigmund Freud, Alfred Adler, Carl Jung, στὴν κοινωνικὴ ἔρευνα τοὺς Max Weber, Emile Durkheim, Benedetto Croce, τὶς μάχες σουρρεαλιστῶν, ὑπαρξιστῶν, ντανταῖστῶν, κυβιστῶν, μοντερνιστῶν, τοὺς φιλοσοφικοὺς καὶ ἄλλους προβληματισμούς, ἀπὸ τοὺς Karl Jaspers, Martin Heidegger, Ludwig Wittgenstein, Bertrand Russel, Alfred North Whitehead, τοὺς οἰκονομικοὺς καὶ κοινωνικοὺς στοχασμοὺς ἀπὸ τὸν John Maynard Keynes ὡς τὴ σχολὴ τῆς Φραγκφούρτης μὲ Herbert Marcuse, Franz Neuman, τὴν ἀναζήτηση τοῦ χαμένου χρόνου ἀπὸ τὸν Marcel Proust, τὸν ἐγκλωβισμό τῆς ἐλευθερίας στὸν Franz Kafka, τὶς ἰδεολογικὲς ἐξασθενήσεις στοὺς Thomas Mann, Hermann Hesse, στὴ λογοτεχνία τὴ σύγκρουση μὲ τὴν παράδοση, μὲ James Joyce, D.H. Lawrence, Ernest Hemingway, Ortega Y Gasset, Aldous Huxley, André Gide, τὸν ἐσωτερικὸ μονόλογο ἀπὸ τὴν Virginia Woolf, στὴ ζωγραφικὴ τοὺς Pablo Picasso, Paul Klee, Wassily Kandinsky, Pierre Bonnard, Henri Matisse, Georges Rouault, στὴν ποίηση τοὺς T.S. Eliot, Paul Valéry, Rainer Maria Rilke, Κωστῆ Παλαμᾶ, Κωνσταντῖνο Καβάφη, "Ἄγγελο Σικελιανό, τὴν καταγραφή τῶν λαϊκῶν καημῶν ἀπὸ τὸν Federico Garcia Lorca, στὴ μουσικὴ τοὺς Bella Bartok, Sergei Prokofiev, Arnold Schoenberg, Alban Berg, σὶδ θεάτρο τοὺς Luigi Pirandello, Bertold Brecht Jean Cocteau, George Bernard Shaw, Paul Claudel, Ernst Toller, στὸν κινηματογράφο τοὺς Fritz Lang, Sergei Eisenstein, Charlie Chaplin, στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοὺς Walter Gropius, Le Corbusier καὶ τόσους ἄλλους, πὺ μὲ τὸ ἔργο τους κατέστησαν μοναδικὴ στὴ σύγχρονη ἐποχὴ τὴν πυκνότητα καὶ τὴν ποιότητα τῆς πνευματικῆς προσφορᾶς, σὲ πλήρη ἀντίθεση πρὸς τὴν πολιτικὴ καὶ τὴ διπλωματία τῶν χρόνων ἐκείνων.

20. Οἱ πῖδ πάνω παρατηρήσεις ἐπιτρέπουν νὰ ἐξετάσουμε τώρα τὴν κατάσταση σὲ σχέση πρὸς τὴν Ἑλλάδα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Οἱ σύγχρονοι ἀναλυτὲς συμφωνοῦν πὺς ἡ ἑλληνικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τὴν ὁποία ἐχάραξε ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1920, ἐκάλυψε ἐν πολλοῖς ὀλόκληρο τὸ χρονικὸ διάστημα ἕως τὴν ἰταλικὴ ἐπίθεση κατὰ τῆς Ἑλλάδος τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1940.

Αὐτὴ ἡ πολιτικὴ προσαρμόσθηκε στὸ ἐξαιρετικὰ ρευστὸ περιβάλλον τοῦ μεσοπολέμου καὶ ἀποτέλεσε ἀντικείμενο ἀντιπαράθεσων, πολλὰς ἀπὸ τὶς ὁποῖες σήμερα ἔχουν χάσει πλέον τὴν ἔντασή τους. Ἐπειδὴ πρὶν λίγο μιλῆσαμε περὶ νέας διπλωματίας, πρέπει νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι ἡ χάραξη τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ὑπῆρξε προφανῶς ἔργο τῶν κυβερνήσεων τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ τὸ Ἵπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν, ἀντίθετα μάλιστα πρὸς ὅσα κατεγράφησαν ἀπὸ τῆς ἀνεξαρτησίας ἕως τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον, διέθετε κατὰ τὴν ὑπὸ κρίσιν περίοδον ἰκανοποιητικὸν ἀριθμὸν στελεχῶν τόσο στὴν κεντρικὴν, ὅσο καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ὑπηρεσίαν. Αὐτό, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἤδη ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ κράτους ἡ Ἑλλάς εἶχε τουλάχιστον ἑνενηντα Γενικά Προξενεῖα, προξενεῖα καὶ ὑποπροξενεῖα καὶ πάμπολλες ἀμισθες προξενικὲς ἀρχαί, καὶ τοῦτο διότι ὁ ἑλληνισμὸς βρίσκεται καὶ κινεῖται παντοῦ ἀνὰ τὸν κόσμον. Κατὰ τὶς δεκαετίες λοιπὸν τοῦ 1920 ἕως 1940 ἡ Ἑλλάς διέθετε ἕως εἴκοσι πέντε πρεσβεῖες στὸ ἐξωτερικὸν ἀπὸ τὴν Οὐάσιγκτον, στὸ Τόκυο, τὴ Μόσχα, τὸ Βερολίνον, τὴ Ρώμην, τὸ Βελιγράδι, τὸ Βουκουρέστι, τὴν Ἀγκυραν, κλπ.

Σὲ συνδυασμὸν δὲ μὲ τὴ δημοσιευμένη διπλωματικὴ ἀλληλογραφία, δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἰσχυρισθεῖ ὅτι κατὰ τὴν περίοδον τοῦ μεσοπολέμου δὲν εἴχαμε συγκροτημένη διπλωματικὴ ὑπηρεσίαν ποὺ νὰ στηρίζει καὶ νὰ ὑλοποιεῖ τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς χώρας.

Τὸ λέγω αὐτὸ ἐπειδὴ σὲ ἄλλες προγενέστερες, κρίσιμες γιὰ τὸ ἔθνος ὥρες, παρατηρήθηκε σοβαρὴ ἔλλειψη ἐκπροσωπήσεως τῆς Ἑλλάδος στὴν ἀλλοδαπή.

21. Ἄς δοῦμε τώρα συνοπτικὰ πῶς διαμορφώθηκαν οἱ κύριοι ἄξονες τῆς ἐλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς μετὰ τὴ μικρασιατικὴ καταστροφὴ καὶ τοὺς διακανονισμοὺς τῆς εἰρήνης.

Βασικὴ ἐπιδιώξις τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ἀμέσως μετὰ τὴ Συνθήκην τῆς Λωζάνης τοῦ 1923, ἀπετέλεσε ὁ ὅσο τὸ δυνατὸν προωθημένους διακανονισμοὺς τῶν μὴ ἐπιλυθεισῶν διαφορῶν μας μὲ τὴν Τουρκίαν. Εἴχαμε ἄλλωστε πρόβλημα ἑδαφικῶν διεκδικήσεων ἀπὸ τὴ Βουλγαρίαν καὶ γι' αὐτὸ ἔπρεπε νὰ περιορίζονται οἱ ἐστίαι τριβῶν μὲ τοὺς ἄλλους γείτονες.

22. Ὡς πρὸς τὸ στόχον προσεγγίσεως πρὸς τὴν Τουρκίαν ἐπισημαίνεται σειρά δλόκληρη συμβατικῶν κειμένων ποὺ συνάφθηκαν μετὰ τὴν Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας ἀπὸ τὸ 1930 ἕως καὶ τὸ 1938. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ κείμενα δὲν ἔτυχαν ἐφαρμογῆς ἢ ἐρμηνεύθηκαν διαφορετικὰ ἀπὸ τοὺς συμβαλλόμενους. Γεγονὸς ὅμως εἶναι ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκείνην, ὡς πρὸς τὴν Τουρκίαν, διατηρήθηκε ἐπ' ἀρκετὸ χρονικὸν διάστημα κλίμα διαπραγματεύσεως καὶ διακανονισμοῦ.

23. Ὁ δεῦτερος στόχος τῆς ἐλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ὅπως διαμορφώθηκε ἀπὸ τοὺς Ἐλευθέριον Βενιζέλον, Γεώργιον Καφαντάρην, Ἀλέξανδρον Παπανα-

στασίου, Παναγῆ Τσαλδάρη και Ἰωάννη Μεταξᾶ, ἦταν ἡ ἐπίτευξη ὅσο τὸ δυνατό στενότερης συνεργασίας μεταξύ τῶν βαλκανικῶν κρατῶν.

Παρά ταῦτα ὁ ἐρευνητῆς τῶν βαλκανικῶν σχέσεων τῆς ἐποχῆς δυσκολεύεται, ὄχι μόνο νὰ ἐξαγάγει ἀσφαλῆ συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴν ἀξία τῶν ποικίλων συμβάσεων, συμφωνιῶν, κοινῶν και μονομερῶν δηλώσεων, ὑπομνημάτων και ἐπιφυλάξεων, πού διαμόρφωσαν τότε τὶς σχέσεις μεταξύ τῶν κρατῶν τῆς Βαλκανικῆς, ἀλλὰ ἀκόμη και νὰ καταγράψει τί ἴσχυε ἔναντι τίνων και σὲ ποιῆς περιπτώσεις. Αὐτὰ ὡς πρὸς τὶς σχέσεις μεταξύ τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν.

24. Ἐπειδὴ ὅμως, νωρίς, μετὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον, οἱ σχέσεις τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν Ἰταλία, κράτος μετὰ ἐνεργὴ παρουσία στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειον, ἐντάθηκαν γιὰ τὰ ζητήματα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας και ἐκεῖνα τῆς Δωδεκανήσου και τῆς Βορείου Ἡπείρου, οἱ δὲ σχέσεις μεταξύ τῶν δύο χωρῶν δοκιμάστηκαν δεινῶς μετὰ τὸ ἐπεισόδιον τῆς Κέρκυρας τὸ 1923, ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος προσπάθησε μετὰ τὸ 1925, νὰ ἐξασφαλίσῃ στὸ πεδίου τῶν περιοχικῶν σχέσεων οὐσιαστικὴν συνεργασία και μετὰ τὴν Ἰταλία. Τὸ Σύμφωνον φιλίας τὸ ὁποῖον διαπραγματεύθηκε μετὰ τοὺς Ἰταλοὺς ὁ Ἄνδρέας Μιχαλακόπουλος («μετὰ τὴν εὐμενῆ ἀνοχὴ τῶν Ἀγγλῶν»), ὅπως ἀναφέρει ὁ χρονολόγος ὑπογράφηκε τὸ 1928 και θὰ ἴσχυε ἐπὶ δεκαετία. Ἐξἄλλου, τόσο ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, ὅσο και οἱ μετέπειτα Πρωθυπουργοὶ και Ὑπουργοὶ τῶν Ἐξωτερικῶν προσπάθησαν συστηματικὰ νὰ συγκαταστήσουν τὸν ἰταλικὸν παράγοντα ἐκτὸς τῶν, σαθρῶν ἀλλωστε, ἐνδοβαλκανικῶν ἐγγυήσεων. Αὐτὸς ὁ στόχος ἦταν πολὺ ὑψηλὸς και τελικὰ δὲν ἐπετεύχθη. Πρέπει δὲ νὰ τονισθεῖ πὼς ὅταν ἡ Ἰταλία εἶχε δυσκολίας μετὰ τὴν Γιουγκοσλαβία ζητοῦσε ἐνδυνάμωσιν τῶν σχέσεων μετὰ τὴν Ἑλλάδα και ἀντιστρόφως, ὅταν ζητήματα, ὅπως ἐκεῖνο τοῦ Φιοῦμε, ἦταν σὲ προσωρινὴ ὑφεσὴ μετὰ τὴν Γιουγκοσλαβία, ἔβαλλε κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ, οἱ ἐλληνικὲς κυβερνήσεις ὑποστήριζαν πὼς ὅποιαδήποτε συμφωνία ἐγγυήσεων μετὰ τὴν Ἰταλία θὰ ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνει και ὅλα τὰ ἄλλα συμβαλλόμενα βαλκανικὰ κράτη, πρᾶγμα πού δὲν συνέφερε βέβαια τὴν ἰταλικὴν κυβέρνησιν γιὰτὶ ἤθελε νὰ ἀνταλλάσσει τὴν ἔντασιν μετὰ τὴν ὑφεσὴν μετὰ καθένα ἀπὸ τὰ βαλκανικὰ κράτη χωριστὰ.

25. Ἐπανερχόμεστε ὅμως στὰ ἐνδο-βαλκανικὰ. Ἀποκορύφωμα (ἀλλὰ ὄχι τέλος) τῆς συμφωνομανίας πού χαρακτηρίσει και τὴ βαλκανικὴ χερσόνησον κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ μεσοπολέμου, ὑπῆρξε τὸ Βαλκανικὸν Σύμφωνον πού ὑπεγράφη ἀπὸ Ἑλλάδα, Γιουγκοσλαβία, Τουρκία και Ρουμανία στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1934. Πρωθυπουργὸς ἦταν τότε ὁ Παναγῆς Τσαλδάρης, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ὁ Δημήτριος Μάξιμος. Ἡ Βουλγαρία και ἡ Ἀλβανία δὲν μετέσχον σὲ αὐτοὺς τοὺς διακανονισμοὺς.

Τὸ Σύμφωνο ἀποτελοῦσε περισσότερο ἐπιτυχία τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Ρουμανίας, ἢ ὅποια εἶχε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει σοβαρὸ πρόβλημα μὲ τὴν σημαντικὴ οὐγγρικὴ μειονότητα στὸ ἔδαφός της καὶ ἀντὶ νὰ φροντίσει νὰ καλυτερεύσει τὴ θέση τῆς μειονότητος, ἤθελε νὰ ἐξασφαλίσαι τὴν ἐγγύησιν τῶν ὑπολοίπων βαλκανικῶν κρατῶν σὲ περίπτωσιν ἐπιθέσεως τῆς Οὐγγαρίας ἐναντίον της. Τὸ Σύμφωνο κατακρίθη ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀντιπολίτευση, τόσο ἀπὸ τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλο, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Μεταξᾶ, ὁ ὅποιος δύο χρόνια ἀργότερα ἐγκαθίδρυσε δικτατορικὸ καθεστῶς στὴν Ἑλλάδα.

26. Ὄταν ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς ἀνέλαβε τὴ διακυβέρνησιν τῆς χώρας τὸ Μάϊο, καὶ περαιτέρω τὸν Αὐγούστου τοῦ 1936, ἡ ἑλληνικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ εἶχε ἀρκετὰ σαφεῖς προσανατολισμοὺς καὶ πολλὰς ἐγγενεῖς ἀδυναμίας. Πρέπει δὲ νὰ τονισθῆι ὅτι ὑπεράνω ὅλων καὶ μάλιστα χωρὶς συμβάσεις, πρωτόκολλα καὶ συμφωνίες, ἡ Ἑλλὰς ἐστόχευε στὴ στήριξιν ἀλλὰ καὶ ἀκολουθοῦσε τὰς θεμελιώδεις ἐπιλογὰς τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Βρετανίας στὴν περιοχὴ μας. Ἄλλωστε, οἱ δεσμοὶ μὲ τὴ Βρετανίαν ἐχρονολογοῦντο ἀπὸ τὸ 1914 ἂν ἔχι καὶ πολὺ νωρίτερα. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς ἀρχικὰ, δηλαδὴ κατὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον, εἶχε σφοδρὰ ἀντιδράσει σὲ αὐτὰς τὰς ἐπιλογὰς, ἀλλὰ ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου, καὶ ἡ καταλυτικὴ συλλογιστικὴ ὅτι τὸ βρετανικὸ ναυτικὸ ἤλεγχε τὴ Μεσόγειον, καθὼς καὶ ἄλλοι παράγοντες, ὅπως ἡ παρουσία τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Β' στὴν πολιτικὴ ζωὴ, ὁδήγησαν τὸν Ἰωάννην Μεταξᾶ σὲ μεταβολὴ στάσεως ὅταν ἀνέλαβε τὴ διακυβέρνησιν τῆς χώρας.

27. Στὰ πρόθρονα λοιπὸν τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου ἡ ἑλληνικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ λειτούργησε μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ ἐνὸς ὑποσυστήματος καὶ μὲ τὰς ἀντιφάσεις ποὺ αὐτὸ συνεπάγεται. Προσπαθοῦσε νὰ ἐξασφαλίσαι ἐγγυήσεις ἀπὸ τὴν βρετανικὴν κυβέρνησιν γιὰ τὴν περίπτωσιν ποὺ θὰ δεχόταν ἐπίθεσιν ἀπὸ τρίτον, μὴ βαλκανικὸν κράτος. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ μόνη ἀπειλὴ ἐπιθέσεως προερχόταν ἀπὸ τὴν Βουλγαρίαν, τὴν ὅποια ὅμως ἡ Ἑλλὰς μποροῦσε νὰ ἐλέγξει. Συγχρόνως, ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, ἀφενὸς ἔκαμνε ἀνοίγματα πρὸς τὴν χιτλερικὴν Γερμανίαν στὸν οἰκονομικὸν ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλους τομεῖς γιὰ νὰ ἐξασφαλίσαι τὴν εὐμένειάν της καὶ ἀφετέρου προσπαθοῦσε νὰ διατηρήσει τὴν Ἰταλίαν στὸ ἐπίπεδον τῶν φιλικῶν σχέσεων τοῦ 1928. Ὅπως εἶχε ὑποδείξει ὁ Βενιζέλος κατὰ τὴν διαμάχην γιὰ τὸ Βαλκανικὸν Σύμφωνον, ὁ Μεταξᾶς ἔκαμε δῆλωσιν τὸν Μάϊον 1936 ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν θὰ ἐπενέβαινε σὲ περίπτωσιν πολέμου μεταξὺ τρίτου κράτους καὶ ἐνὸς τῶν ἄλλων συμβαλλομένων στὸ Βαλκανικὸν Σύμφωνον.

28. Ὄταν ὅμως ἡ Ἰταλία κατέλαβε τὸ 1939 τὴν Ἀλβανίαν, ἡ ἑλληνικὴ πίεσιν πρὸς τὴν Βρετανίαν ἔγινε πιὸ ἐντονὴ γιὰ τὴν ἐξασφάλισιν ἐγγυήσεων κυρίως μὲ τὴν παρουσία τοῦ βρετανικοῦ στόλου στὴν περιοχὴ μας. Ἡ κυβέρνησιν τοῦ Λονδίνου προέβη τότε (Ἀπρίλιος 1939) σὲ ἀπλὴν δῆλωσιν ὅτι θὰ ὑποστήριζε (ὁ πονηρὸς ἀγγλι-

κός όρος εΐναι support) τήν άκεραιότητα τής 'Ελλάδος άν ή έλληνική κυβέρνηση ζητούσε τή βοήθεια τής Βρεταννίας σέ περίπτωση επίθεσεως τρίτου κράτους κατ' αΐτής. Στη δήλωση αΐτή άντέδρασαν τόσο τò Βερολίνο όσο και ή Ρώμη, πού ζήτησαν έξηγήσεις από τήν 'Αθήνα για τούς λόγους πού προκάλεσαν τή βρεταννική δήλωση. 'Η δέ έλληνική κυβέρνηση τουλάχιστον πέντε φορές έδωσε επίσημες και καθησυχαστικές έπιβεβαιώσεις περι τής ουδετερότητάς της.

29. "Αν με ρωτούσατε τώρα τί σημαίνει (ουδετερότης) στην έξωτερική πολιτική, θα σ'ας απαντήσω ότι ό όρος εΐναι τόσο άμφιλεγόμενος όσο και ό όρος «έγγυήσεις». 'Αμφότεροι έξαρτώνται από τις συγκεκριμένες περιστάσεις τò δέ περιεχόμενό τους εΐναι έξόχως μεταβλητό. Στα βιβλία ύπάρχουν βέβαια πολλοί τύποι ουδετερότητας, εϋμενοϋς, ένόπλου, άόπλου, διηνεκοϋς, αΐστηρᾶς, κλπ. για νά καλύπτουν τις διαφοροποιημένες χρήσεις. 'Ακόμη και ή ουδετερότης τής 'Ελβετίας έχει ύποσσει σπουδαίες μεταλλάξεις από τò 1815 έως τόν πόλεμο στόν Περσικό κόλπο τò 1991. 'Η ουδετερότητα τήν όποία εκήρυσσε ή 'Ελλάς ήταν λοιπόν ιδιόμορφος, αλλά αΐτό συνέβαινε και με πολλά άλλα κράτη τότε. Τò κύριο χαρακτηριστικό τής πολιτικῆς αΐτής ήταν, ότι προσπάθησε ειλικρινά νά αποφεύγει τις έέργειες εκείνες πού θα έξελαμβάνοντο ότι ενισχύουν είτε τούς Βρεταννοϋς ή τούς Γάλλους, είτε τις δυνάμεις τού "Αξονος.

30. Πρέπει όμως νά λεχθει ότι οι άμεσοι συνεργάτες τού Mussolini αναφέρονται στη δυσφορία πού αΐτός πομποδῶς έξεδήλωνε, τόσο για τήν τροπή πού πήρε ή κατάληψη τής Κέρκυρας τò 1923, όσο και για τή συμμόρφωση τής 'Ελλάδος στην διαδικασία τών κυρώσεων πού έπεβλήθησαν στην 'Ιταλία από τήν Κοινωνία τών 'Εθνών για τò αιθιοπικό και στο ότι συνεχῶς έλεγε πώς σύντομα ο' "Ελληνες θα πληρώσουν. Οι βασικές του επιδιώξεις, παρά τις δημόσιες διαβεβαιώσεις, υπήρξαν κατά βάση αναλλοίωτες άπέναντι στην χώρα μας τουλάχιστον από τού 1937 και έντεϋθεν.

31. Στα διπλωματικά κείμενα τής Ρώμης πρòς τήν 'Αθήνα διαβάζει κανείς άστειότητες μετά από κάθε κίνηση τής 'Ιταλίας πού γίνεται μέσα στη λογική τής επίθεσεως κατ' τής 'Ελλάδος, ιδίως δέ μετά τήν τυπική κατάληψη τής 'Αλβανίας τò 1939. 'Η 'Ιταλία, συναινούτων και τών δυτικῶν, είχε εγκαθιδρύσει στην 'Αλβανία προτεκτοράτο ήδη από τò 1926. Τροφοδοτούσε δέ τόν άλυτρωτισμό τών 'Αλβανῶν επικαλούμενη μειονοτικά ζητήματα και ύποσχόμενη διεύρυνση τής 'Αλβανίας τόσο πρòς τò Κοσσυφοπέδιο σέ βάρος τής Γιουγκοσλαβίας όσο και πρòς τή Θεσπρωτία σέ βάρος τής 'Ελλάδος.

32. Στα ίδια διπλωματικά κείμενα βρίσκει ό αναγνώστης εκφράσεις τού τύπου «πᾶσα φήμη, ή όποία ένκυλόφρησε ή ένδέχεται νά κυκλοφορήσει ως πρòς τις προθέσεις τής 'Ιταλίας έναντι τής 'Ελλάδος εΐναι άναληθής». Σε άλλα έγγραφα, όπου

ἡ Ἰταλία αἰτιᾶται ἀνάρμοστη συμπεριφορὰ τῆς χώρας μας ἔναντι τοῦ Συμφώνου φιλίας τοῦ 1928, τὸ κείμενο ἀρχίζει μετὰ τὴν φράση: «Ἡ Ἰταλία ὡς μεγάλη δύναμις, κλπ.». Ἀλλὰ ἂν εἶσαι μεγάλη δύναμις δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸ λές.

33. Ἐκεῖνο ποῦ χαρακτηρίζει ὀλόκληρη τὴ διαδρομὴ ἀπὸ τῆς καταλήψεως τῆς Ἀλβανίας ἕως τὴν ἐπίθεση τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 εἶναι ἡ συνεχῶς ἐντεινόμενη προκλητικὸτητα τῆς ἰταλικῆς κυβερνήσεως μετὰ τὴ δημιουργία ἀλλεπαλλήλων ἐπεισοδίων, μετὰ ψευδεῖς φήμες καὶ μετὰ ταπεινωτικὰ ἀπαιτήσεις γιὰ διαψεύσεις ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἐντυπωσιάζει δὲ τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ πλευρᾶς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως κατὰ σύστημα καταβάλλεται προσπάθεια νὰ κρατηθοῦν χαμηλοὶ οἱ τόνοι ἀπέναντι στὴν Ἰταλία καὶ συγχρόνως νὰ μὴν προκαλεῖται ἡ Γερμανία, ἐνῶ παραλλήλως ἐπιζητεῖται μᾶλλον ἀνεπιτυχῶς, ἡ ἐξασφάλιση πρακτικῶν ἐγγυήσεων ἀπὸ τὴ Βρετανία.

34. Καὶ ἡ μὲν Γερμανία, ὅταν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ζητοῦσε τὴ συνδρομὴ τῆς γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν ἰταλικὴν ἐπιθετικὸτητα, ἀπαντοῦσε νὰ τὰ βροῦτε μόνοι σας, ἡ δὲ Βρετανία ποῦ εἶχε ἐμπλακεῖ στὴ μάχη γιὰ τὴν ἐπιβίωσίν της ἀλλὰ καὶ ἀντιμετώπιζε ἀντιαποικιακὰ κινήματα στὴν Ἰνδία, τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴν Παλαιστίνη, βρισκόταν σὲ δυσχέρεια νὰ θέσει σὲ ἐφαρμογὴ ἕνα σχέδιο οὐσιαστικῆς στηρίξεως τῆς ἄμυνας τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴ χρησιμοποίησιν ἐνόπλων δυνάμεων ποῦ ἦταν ἀπασχολημέναι ἄλλοῦ. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸν Ἰανουάριον 1940 συνάφθηκε μετὰ τὴν Βρετανίας καὶ Ἑλλάδος «σύμφωνον πολεμικοῦ ἐμπορίου» γιὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς χώρας μας σὲ στρατιωτικὸ ὕλικόν.

35. Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1939 ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς ἐπιχείρησε νὰ προβεῖ στὴν ἀνανέωσιν τοῦ ἑλληνοἰταλικοῦ Συμφώνου φιλίας τοῦ 1928, ἡ τυπικὴ ἰσχὺς τοῦ ὁποίου ἔληγε, ἀλλὰ ἡ Βρετανία ὑπέδειξε μετὰ τὴν ἄλλων ὀρισμέναις τροποποιήσεσιν τοῦ Συμφώνου γιὰ τὴν περίπτωσιν πολέμου μετὰ τὴν Βρετανίας ἢ βαλκανικῶν κρατῶν καὶ Ἰταλίας, πράγμα ποῦ δὲν δέχθησαν οἱ Ἰταλοί. Ἐγένετο ὅμως κοινὴ δῆλωσις ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Συμφώνου τοῦ 1928. Κενὸν γράμμα τὸ σύμφωνον, κενὴ καὶ ἡ νέα δῆλωσις.

36. Ἡ «ἐγγύησις» τὴν ὅποια παρέσχε τελικῶς ἡ Βρετανία τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1939 σὲ ἀπάντησιν στὴν κατάληψιν τῆς Ἀλβανίας ἀπὸ τὴν Ἰταλία ἦταν μονομερὴς γιὰ νὰ μὴν διαταραχθεῖ ἡ ἀντίληψιν περὶ συνεχίσεως τοῦ καθεστώτος οὐδετερότητος τῆς Ἑλλάδος. Ἀναφέρομε γιὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴ Γαλλίαν. Στὴν πραγματικότητά, ἦταν σαφὲς ὅτι ἡ Ἑλλὰς θὰ ἀντιμετώπιζε τὸν ἐπιτιθέμενον μόνη καὶ μετὰ συμβολικὴν μόνον στήριξιν ἀπὸ τὴ Δύσιν.

37. Οἱ συνεχεῖς ὅμως προκλήσεις τῆς Ἰταλίας κατὰ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν τελευταίαν πρὸ τῆς εἰσβολῆς διετία, καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἔντασις ἦταν ἄνιστη, ἕως τὴν τελικὴν κλιμάκωσιν εἶχαν δύο συνέπειαι γιὰ τὴν χώραν μας.

Πρώτον, παρὰ τίς πολλαπλές δυσχέρειες, οικονομικές, πολιτικές κ.ά. πραγματοποιήθηκε, φυσικά μὲ τὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς, σημαντικὴ στρατιωτικὴ προετοιμασία γιὰ τὴν ἄμυνα τῆς χώρας. Σ' αὐτὸ συμφωνοῦν σήμερα πιά, οἱ περισσότεροὶ ἀναλυτές.

Δεύτερον, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ λογοκρισία δὲν ἄφηνε νὰ περιέλθουν ὅλα τὰ γεγονότα (καὶ ὡς εἶχαν) στὴ γνώση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, οὐδεμίαν λογοκρισία ποτὲ δὲν κατόρθωσε νὰ ἐμποδίσει ὀλοσχερῶς τὴ μετάδοση εἰδήσεων. Μέσα στὴ γενικὴ γραμμὴ τῆς συγκρατημένης ἀντιδράσεως τοποθετεῖται καὶ ἡ γιὰ πολλοὺς ἀδικαιολόγητη κυβερνητικὴ ἐπιφυλακτικότητα στὴν καταγγελία τῆς ἰταλικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ ἀντιτορπιλικοῦ «Ἑλλη» στὸ νησί τῆς Μεγάλουχαρης στίς 15 Αὐγούστου 1940 (ὑπάρχουν πολλὲς ἐκδοχὲς γιὰ τὸ ποιοὶ ἔδωσαν στὴ Ρώμη τίς ἐντολὲς καὶ πῶς πραγματοποιεῖτο ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς ὁ τορπιλλισμὸς τοῦ ἑλληνικοῦ πολεμικοῦ σκάφους). Ἡ ἐνέργεια ἐκεῖνη τῶν Ἰταλῶν κατὰ τῆς «Ἑλλης» ἐντασσόταν στὴ γενικότερη πρακτικὴ ποὺ εἶχαν ἐφαρμόσει οἱ ἴδιοι κατὰ τὸν ἰσπανικὸ ἐμφύλιον πόλεμον μὲ τυφλὲς ἐπιθέσεις κατὰ ἐμπορικῶν καὶ πολεμικῶν πλοίων ἀπὸ «ἀγνώστου ἐθνικότητος» σκάφη ἐπιφανείας καὶ βυθοῦ. Ἡ συμπεριφορὰ ἐκεῖνη ὀδήγησε στὴ σύναψη τῆς συμφωνίας τῆς Νyon τὸ 1937 ποὺ ἐκήρυσσε τὰ πλοῖα χωρὶς ἐθνικότητα ὡς πειρατικά.

38. Εἴτε περιερχόταν λοιπὸν εὐθέως οἱ πληροφορίες στὸν ἑλληνικὸ λαό, εἴτε ἦταν λογοκριμένες, ὁ λαὸς ἦταν ἐνήμερος. Καὶ ὁ σιωπηρὸς λαὸς ἔχει τὴν ἴδια, ἀν ὄχι μεγαλύτερη δύναμη ἀπὸ τὸ λαὸ ποὺ ἐκδηλώνεται δημόσια. Ἡ δὲ συνεχὴς προσπάθεια τῆς Ἰταλίας (ὅπως συμβαίνει πάντοτε μὲ ὅσους ἐγκληματοῦν κατὰ τῆς εἰρήνης) νὰ ἐγκλωβίσει τὴν Ἑλλάδα σὲ κάποια ἐνέργεια ποὺ θὰ ἔδινε ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἐπίθεση κατὰ τῆς χώρας μας, ἐσφουρηλάτησε στὸν ἑλληνικὸ λαό, σταδιακὰ καὶ στὸ μέτρο ποὺ ἐπαναλαμβανόταν οἱ προκλήσεις, τὸ αἶσθημα τῆς ἐνότητος, τὸ πατριωτικὸ αἶσθημα τῆς ἀμυντικῆς συσπειρώσεως γιὰ τὴν προσιασία τῶν ἱερῶν καὶ ὁσίων.

39. Ὅταν τὴ νύχτα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 ἐπιδόθηκε ἀπὸ τὸν Ἰταλὸ πρέσβυ τὸ τελεσίγραφο καὶ ἀπορρίφθηκε ἀμέσως ἀπὸ τὸν Ἑλληνα πρωθυπουργό, ἡ ἀντίδραση ὑπῆρξε καθολικὴ καὶ ἀναμενόμενη.

Σὲ ὁμιλία του στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς Ἐθνικῆς Ἐπετείου ὁ Πέτρος Χάρης ἔλεγε: «...Μόνον ὅταν φτάσουμε στὴν 28ῃ Ὀκτωβρίου τοῦ 1940, ἔχουμε πάλι τὸ θαυμάσιο μὰ καὶ τόσο σπάνιον θέαμα τῆς μιᾶς καὶ ἀδιάσπαστης Ἑλλάδας. Δὲν θυμᾶμαι οὔτε μιὰ κατηγορία Ἑλλήνων ν' ἀπουσίασε ἀπὸ τὸ ξεκίνημα τῆς ἡμέρας ἐκεῖνης. Καὶ οὔτε μιὰ φωνὴ παράταιρη. Οἱ σειρῆνες ποὺ ἀκούστηκαν ἐκεῖνη τὴ Δευτέρα, ἔκαμαν τὸ πιὸ δραματικὸ προσκλητήριο. Ἦταν οἱ σάλπιγγες τῆς δόξας, ἦταν ὅμως καὶ οἱ σάλπιγγες τοῦ θανάτου. Γιατὶ ὅλοι ἤξεραν καὶ ὅλοι καταλάβαιναν τί ἐσήμαινε ἡ κραυγὴ ἀπάνω ἀπὸ τίς στέγες μας καὶ τί μεγάλο,

τί κρίσιμο μήνυμα έδινε. Κι από τὸ προσκλητήριο ἐκεῖνο, πὸ ἔγινε σὲ πολυάνθρω-
 πες καὶ σὲ μικρὲς πολιτεῖες, σὲ κάμπους καὶ σ' ἀκρογιαλιέ , σὲ ψηλὲς ράχες καὶ σὲ
 ἀνοιχτὲς θάλασσες, φανατικοὶ καὶ ἔξαλλοὶ πατριῶτες καὶ πειθαρχημένοι πολῖτες,
 ἔτοιμοι γιὰ κάθε θυσία, πετάχτηκαν γρήγορα-γρήγορα, ἔτρεξαν καὶ πρὶν σιγήσουν
 οἱ σειρήνες, πῆραν τὴν ἀπόφασή τους. "Ὅπου κι ἂν κοίταζες, ἔβλεπες πρόσωπα πὸ
 ἔζησαν καὶ ζύγισαν μέσα σὲ λίγες στιγμὲς τὴν ἀξία τῆς ἐλευθερίας, πρόσωπα πὸ
 ἔγιναν σκληρὰ ἀπὸ ὀργή κι ἀπὸ πείσμα, καὶ ἀπαντοῦσαν στὴν Πατρίδα πὸ καλοῦσε:
 — Παρῶν, παρῶν, παρῶν».

(*Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τ. 44, σελ. 54*).

40. Ὁ ὑπὲρ πάντων ἀγῶν συνεχίσθηκε, οἱ "Ἕλληνες ἀντιστάθηκαν σ' τρεῖς
 κατακτητὲς, τὴν Ἰταλία, τὴ Γερμανία καὶ τὴ Βουλγαρία, μὲ πνοή καὶ αὐτοθυσία
 ἀντάξια τῆς ἱστορίας τους, χωρὶς νὰ πτοοῦνται ἀπὸ τὴν ἄνιση ἀναμέτρηση.

Γιὰ νὰ τονισθεῖ ἄλλη μιὰ φορὰ ἡ ἀπήχηση πὸ εἶχε αὐτὸς ὁ ἀγῶνας στοὺς ἄλλους
 ὑπόδουλους λαοὺς, τελειώνω μὲ τὸ ἐξῆς χαρακτηριστικὸ περιστατικὸ. "Ἐνας ἀπὸ
 τοὺς ἐπιζήσαντες ἀπὸ τὰ γερμανικὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως, ὁ συγγραφεὺς
 Ἰάκωβος Καμπανέλλης, διηγεῖται πὸς ἔταν ἔφθασε στὸ Μαουτχάουζεν ἡ ομάδα τῶν
 Ἑλλήνων κρατουμένων, οἱ ἐκεῖ κρατούμενοι πὸ προέρχονταν ἀπὸ διάφορες ἄλλες
 περιοχὲς τῆς Εὐρώπης, βγήκαν ἀπὸ τὰ παραπήγματα καὶ ἔτρεξαν πρὸς τὰ κιγκλι-
 δώματα τοῦ στρατοπέδου γιὰ νὰ δοῦν τοὺς "Ἕλληνες, νὰ τοὺς θαυμάσουν καὶ νὰ τοὺς
 γνωρίσουν ἀπὸ κοντά. Εἶχε μάλιστα διαδοθεῖ στὸ στρατόπεδο ἡ εἴδηση πὸς δύο νέοι
 συμπατριῶτες μας κατέβασαν τὴ ναζιστικὴ γερμανικὴ σημαία ἀπὸ τὸν ἱερό, γιὰ
 ὀλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα, βράχο τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ ζητοῦσαν, αὐτοὶ οἱ μελλο-
 θάνατοι, ἀπὸ τοὺς "Ἕλληνες συκρατουμένους τοὺς περισσότερες πληροφορίες γιὰ
 τὸ συμβάν.

Κυρίες καὶ κύριοι,

"Ἡ Ἑλλάδα, πὸ μὲ τὴ στάση της στὴν πορεία πρὸς τὴν ἐλευθερία διέλυε τὰ
 σκοτάδια τοῦ φασισμοῦ καὶ τοῦ ναζισμοῦ, εἶχε ξαναγίνει παγκόσμιο σύμβολο μέγα
 καὶ λυτρωτικὸ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἰπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν, 1940-1941. *Ἑλληνικὰ διπλωματικὰ ἔγγραφα*, Ἀθῆναι 1980.
 — Λευκὴ Βίβλος. *Ἡ ἰταλικὴ ἐπίθεσις κατὰ τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθῆναι 1940.
 Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Στρατοῦ, *Ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς κατὰ τὸν δεῦτερον παγκόσμιον πόλεμον:
 αἷτια καὶ ἀφορμαὶ ἑλληνο-ἰταλικοῦ πολέμου 1940-1941*, Ἀθῆναι 1959.
 Deutschland Auswärtiges Amt, *Documente zum Konflikt mit Jugoslawien und Griechen-
 land*, Berlin 1941. - *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 Serie D,*
 Band XI, Bonn 1964, Band XII, Göttingen 1969.

- Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, Third Series, London.
- Documents on German Foreign Policy*, Series C-D, Washington, D.C. 1962.
- Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, Nona Serie: 1939-1943, vol. V, Roma 1965.
- United States of America, *Foreign Relations of the United States*, 1940, vol. III, 1941, vol. IV, Washington, D.C. 1958, 1959.
- Ἄ. Βλάχος, *Ένας διπλωμάτης θυμᾶται*, τ. Α', Ἀθήνα 1985.
- Γρ. Δαφνῆς, *Ἡ Ἑλλάς μεταξὺ δύο πολέμων, 1923-1940*, τ. Α'-Β', Ἀθήνα 1955.
- Ἄλ. Δεσποτόπουλος, *Ἡ συμβολὴ τῆς Ἑλλάδος στὴν ἔκβαση τῶν δύο Παγκοσμίων Πολέμων*, Ἀθήνα 1996.
- *Ἡ πολεμικὴ προπαρασκευὴ τῆς Ἑλλάδος, 1923-1940*, Ἀθήνα 1998.—
- Ε. Διβάνης, *Ἑλλάδα καὶ μειονότητες. Το σύστημα διεθνῶς προστασίας τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν*, Ἀθήνα 1995.
- Σ. Δημητρακόπουλος, Α.Α. Ζαούσης, *Ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδος στὸν Β' παγκόσμιο πόλεμο*, τ. Β': Α.Α. Ζαούσης, «Προπαρασκευαστικὸ στάδιο καὶ στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις», Σ. Δημητρακόπουλος, «Τὰ οἰκονομικὰ τοῦ πολέμου», «Ἡ προσφορὰ τῆς Ἐκκλησίας», «Ἡ λαϊκὴ ἀπήχηση», Ἀθήνα 1998.
- Π. Κανελλόπουλος, *Τὰ χρόνια τοῦ Μεγάλου Πολέμου*, Ἀθήνα 1964.
- Δ. Κιτσίκης, *Ἡ Ἑλλάς τῆς 4ης Ἀυγούστου καὶ οἱ μεγάλες δυνάμεις*, Ἀθήνα 1990.
- Ι. Κολιόπουλος, *Παλιμνήσεις, Δικτατορία, Πόλεμος, 1935-1941*. Ὁ βρεταννικὸς παράγοντας στὴν Ἑλλάδα, Ἀθήνα 1985.
- Α. Κοραντῆς, *Διπλωματικὴ ἱστορία τῆς Εὐρώπης*, τ. 2-3, Θεσσαλονίκη 1971, 1979.
- Ἄλ. Κύρου, *Οἱ βαλκανικοὶ γείτονές μας*, Ἀθήνα 1962.
- Σ. Θ. Λάσκαρις, *Σύγχρονος διπλωματικὴ ἱστορία τῆς Εὐρώπης, 1914-1939*, Θεσσαλονίκη 1954.
- Σπ. Λιναρδᾶτος, *Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς καὶ οἱ Μεγάλαις Δυνάμεις, 1936-1940*, Ἀθήνα 1993.
- τοῦ αὐτοῦ, *Ἡ συμβολὴ τῆς Ἑλλάδος στὴν ἔκβαση τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων*, Ἀθήνα 1996.
- Β. Μαθιόπουλος, *Ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδος στὸν Β' παγκόσμιο πόλεμο*, τ. Α' «Διπλωματικὲς παράμετροι πρὸ καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου», (Προλεγόμενα Ἄλκ. Μαργαρίτη), Ἀθήνα 1998.
- Ἰω. Μεταξᾶς, *Τὸ προσωπικὸ του ἡμερολόγιο*, τ. Δ', 1933-1941, Ἀθήνα 1960.
- Ἄ. Παπάγος, *Ὁ πόλεμος τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 1945.
- Π. Πιτινέλης, *Ἱστορία τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος 1923-1941*, Ἀθήνα 1948.
- Ἐ. Ρούκουνας, «Τὰ πρῶτα βήματα τῆς ἐλληνικῆς διπλωματίας», Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, *Ἐπίσημοι λόγοι*, τ. 30, Ἀθήνα 1997. - *Στοιχεῖα ἱστορίας τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς*, Ἀθήνα 1989.
- Κ. Σβολόπουλος, *Ἡ ἐλληνικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ἀπὸ τὴς ἀρχῆς τοῦ 20οῦ αἰῶνα ὡς τὸν δευτέρου παγκόσμιο πόλεμο*, Θεσσαλονίκη 1983.
- Γ. Σεφέρης, *Πολιτικὸ Ἡμερολόγιο*, τ. Α', 1935-1944, Ἀθήνα 1979.
- Γ. Arnakis, W. Vucinich, *The Near East in Modern Times*, vol. 2, New York, N.Y., 1972.
- Μ. Beloff, *Foreign Policy and the Democratic Process*, Baltimore 1955.
- Μ. Cervi, *La storia della guerra di Grecia*, Milano 1965.
- Μ. E. Chamberlain, *Decolonization, The Fall of the European Empires*, London 1985.
- W. Churchill, *The Second World War*, vol. IV, London 1964.

- R. de Felice, *Mussolini l'alleato. I. L'Italia in guerra 1940-1943*. Tomo primo. Torine 1990, σελ. 411-414.
- E. Graci, *Il Principio de la Fine. L'impresa della Grecia*, Roma 1945. 'Η άρχή τοῦ τέλους: 'Η επιχείρηση κατά τῆς Ἑλλάδος, μετάφραση στήν ἑλληνική ἀπό τόν Χρ. Γκίλια, Ἀθήνα 1980.
- K. Hamilton, R. Langhorne, *The Practice of Diplomacy, its Evolution, Theory and Administration*, London 1995.
- R. Higham, Th. Veremis (eds.), *Aspects of Greece, 1936-40, The Metaxas Dictatorship*, Athens 1993.
- K. Hildebrand, *Deutsche Aussenpolitik, 1933-1945*, Stuttgart 1970.
- A. Hillgruber, *Hitlers Strategie: Politik und Kriegsführung, 1940-1941*, Frankfurt-am Main 1965. - *Germany and the Two World Wars*, London 1981.
- E. Hobsbawm, *Age of Extremes, The Short Twentieth Century, 1914-1991*, London 1995.
- O. Iatridis, *United States Attitudes toward Greece during World War II*, Thessaloniki 1975.
- P. Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, New York 1990.
- G. F. Kennan, *American Diplomacy, 1900-1950*.
- G. Marte (ed.), *The Origins of the Second World War Reconsidered* (The A.J.P. Taylor debate after twenty-five years), London 1986, ἰδίως μελέτες τῶν A. Cassels, N. Rich, P. Kennedy, L. G. Gardner.
- M. Mazower, *Dark Continent. Europe's Twentieth Century*, New York 1998.
- H. Nicolson, *Diplomacy*, 3rd ed., London 1969.
- H. Richter, *Griechenland im Zweiten Weltkrieg*, μετάφραση στήν ἑλληνική μέ τίτλο 'Η ἰταλο-γερμανική ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ἀπό τόν Κ. Σαρρόπουλο, Ἀθήνα 1998.
- E. Schramm von Thadden, *Griechenland und die Grossmächte im Zweiten Weltkrieg*, Wiesbaden 1955.
- E. Wiskemann, *Europe of the Dictators*, London 1977.